

DITRŐI ESZTER doktori disszertációjának közreadott változata a helynévrendszerek területi differenciáltságának témáját járja körül. Egyrészt a területi különbségekért potenciálisan felelős tényezőket teszteli a vizsgálati korpuszán, továbbá a névjárásoknak a szakirodalom által feltételezett létezését kíséri meg bizonyítani egy reprezentatív megyei helynévkorpuszon statisztikai jellegű összehasonlító eljárással, amely névszerkezeti elemzésre és azon nyugvó gyakorisági vizsgálatra épül. A kötet több fejezete és a matematikai módszer alkalmazása a szerző interdiszciplináris tájékozottságáról tesz tanúbizonyságot, amely kétségtől szűkséges egy ilyen jellegű, a térbeliség kérdéseivel foglalkozó, valamint az egzaktág igényével fellépő kutatás esetén. A DITRŐI ESZTER által elvégzett kutatói munka összességében jó, következetes módszertani megoldásnak bizonyul helynévrendszerek térbeli differenciáltságának és annak okainak körüljárására. A névjárások létének igazolását célzó kutatás többszintűsége miatt ugyanakkor akár kutatócsoportot is igénylő feladat, amelyhez megfelelő reprezentatív korpusznak kell rendelkezésre állnia. Az aprólékos névszerkezeti elemzést követően a megfigyelt gyakorisági viszonyok interpretálásának jó átgondoltnak és sokszempontúnak kell lennie, hiszen számos, településenként különféle tényező játszhat szerepet egy-egy megfigyelt gyakorisági arány alakulásában. Ahogy írása összegzésében is jelzi a szerző, ez a munka egy kevésbé vizsgált névtudományi témakör módszertanilag újszerű kutatásának a kezdete, mely sok tanulságot, a jövőben megfontolandó szempontot is hoz és újabb kérdéseket vet fel a hasonló tematikájú és metodológiai kutatások számára.

Hivatkozott irodalom

- BRAY, J. ROGER – CURTIS, JOHN, T. 1957. An Ordination of the Upland Forest Communities of Southern Wisconsin. *Ecological Monographs* 27: 325–349.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézet, Debrecen.
- PÓCZOS RITA 2010. *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 18. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- ŠRAMEK, RUDOLF 1972–1973. Zum Begriff „Modell” und „System” in der Toponomastic. *Onoma* 17: 55–75.
- VMFN. = *Vas megye földrajzi nevei*. Szerk. BALOGH LAJOS – VÉGH JÓZSEF. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely, 1982.

IMREH RÉKA

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Slíz Mariann, Személynévtörténeti vizsgálatok a középkori Magyarországról

Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2017. 179 lap

1. Az ismertető kötet folytatása a szerzőtől korábban megjelent Anjou-kori személynévtár (SLÍZ 2011a) adattárát kiegészítő, Személynévadás az Anjou-korban címet

viselő kötetnek (SLÍZ 2011b). Az 1301–1342 közötti időszak 14 000 adatot tartalmazó névtárát az 1359-ig kiterjesztett vizsgálat során több mint 6600 névadattal kiegészítő újabb adattár megjelenés alatt áll. A párban megjelenő munkák közül most a feldolgozott anyagot leíró könyvet mutatom be.

A kötetben az adatbázis több szempontú elemzése azonban nemcsak a korábbi munka folytatásaként kezelhető, hanem az újabb módszerek alkalmazásával olykor a régi adatok pontosítását, részletesebb feltárását is megtaláljuk. Természetesen az időkeret tágításával újabb metszettel bővült a korábbi idővonal, de az idegen nyelvű oklevelek és névösszeírások bevonásával a felső határ a 16. századot is eléri. Az egyénnevek mellett a családnevek kialakulásának kezdetét is kutathatóvá teszi olyan új szempontú elemzéseivel, mint például a genealógia bevonása a néveredeztetésbe és az alakváltozatok vizsgálatába; illetve a latin nyelvűeken kívül a német és cseh nyelvű oklevelek feldolgozása mintát szolgáltat a későbbi munkákhoz.

2. Először néhány szót a formai sajátosságokról. A kötet tartalmi kiválóságát a külsőségek szerényen elrejtik. A címből nem derülnek ki a könyv főbb keretei, az ugyanis összefoglalóként szolgál, általános tájékoztatást ad. Szerencsés lett volna egy részletesebb alcímmel utalni a szűkebb korszakra és/vagy a legfontosabb elemzési szempontokra.

A könyv egyébként kiválóan betölti a tudományos ismeretterjesztő funkciót is – a témaválasztás miatt vélhetően lenne iránta szélesebb érdeklődés –, amit a könnyen érthetőség is növel. A sokféle elemzési szempont alkalmazásából és az anyag természetéből adódóan a tartalom néha szétföredezik. A decimális fejezetszámozás többször eléri az ötös szintű mélységet, az így létrejött rövid fejezetek miatt az egyes szakaszok kellően tömörek, folyamatosan változatos és érdekes tartalmat kínálnak, viszont ezáltal olykor nehezen követhetővé válik a könyv szerkezete.

A mű végén összefoglalás helyett a kötet hasznosíthatóságáról olvashatunk, részletesebb összegzés csak angol nyelven található. Az elemzésekkel járó informatív ábrák komolyabb idegennyelvtudás nélkül is értelmezhetők, így ez, kiegészítve az angol nyelvű tartalomjegyzékkel, bekapcsolja a munkát a nemzetközi kutatásba is. Célszerű lett volna magyarul is részletes összefoglalást adni; talán a nagyobb fejezetek végén is lehetett volna rövid áttekintéssel segíteni az olvasót, ami csak néhol fordul elő, például a 4. és 5. fejezet végén. Ezek az észrevételek azonban nem vesznek el a kötet adta elemzések értékéből.

3. A kötet tartalmából három fő pontot kiemelve mutatom be SLÍZ MARIANN néhány fontosabb új eredményét.

3.1. Elsőként a latin alapnév és a vulgáris névváltozatok elkülönítésének problémáját említem, amely a történeti személynévkutatással foglalkozó munkák megkerülhetetlen elméleti-módszertani nehézsége. A szerző adatbázisában az alapnév mellett a változatok is megvannak, így lehetőség van a névváltozatok arányának vizsgálatára. A névváltozatok visszaszorulása mögött az írnokok sztingerizációs törekvései mellett a változatok élőnyelvi használatból való kikopása állhat. Érdekes, hogy a latin női alapnevekhez képest a vulgáris alakváltozatok hosszabb ideig fennmaradtak.

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy vannak olyan változatok, amelyek csak helynevekben fordulnak elő, ezek nyilván korábban keletkeztek, mint a helynévi említés és a névváltozatok csökkenésében mutatkozó tendencia megjelenése. Az alakváltozatok meg-

oszlásában a számos tényező közül a társadalmi helyzet reprezentáltságának kérdéseit és a scriptorok számára felismerhető latin névvel való összetartozást említhetjük. Utána az egyes nevek körül jelentkező egyedi problémák magyarázatai olvashatók. Például az alakváltozatok közül a *Balas* csak apanévi említéskor szerepel a *Blasius*-szal szemben.

Talán érdemes azt is megvizsgálni, hogy a különböző névszerkezetekben, azok közül is a *dictus*-osokban, de még inkább a *filius*-osokban (ahol talán indokoltabb lehet a további alárendeltség miatt az efféle említés) milyen arányban jelentkeznek a változatok. Emellett az is megfontolásra érdemes, hogy minél több az oklevélben említettek azonosítását szolgáló körülmény (a forrás funkciója vagy az oklevélbeli helyzet, erre lásd a 110. lapot; a többi személy említésének módja; egyéb megkülönböztető elem használata, erre lásd a 83. lapot), annál kevésbé szükséges a becézett és/vagy élőnyelvi névalak használata.

3.2. A névváltozatok megléte a néveredeztetés szempontjából is számos problémát rejt. Egy latin alapnév például más vulgáris nyelvekben kialakult becézett alakjával kontaktus, betelepülés hatására magyar területen is meg tud jelenni. Ahhoz, hogy egyes egyénnevek eredetét meg tudjuk fejteni, először a névviselőt kell azonosítani; ez olykor különböző névalakok szétválasztását, illetve összefűzését jelenti. SLÍZ MARIANN a *Jolánta* név példáján keresztül mutatja be részletesebben is, hogy a genealógia milyen segítséget jelenthet e téren.

A *Jolánta* a köztudatban tévesen a *Jolán* változataként él, noha ez sokkal későbbi írói alkotás a középkori *Jóleán*-ból. A *Jolánta* a MUnk. végső etimológiája szerint görög eredetű, a szerző joggal keresi tovább a közvetlen átdót. Az átvett alak az ÁSznt. cikkeinek elemzése után a *Jolenth* lehet, amely az *-a*-ra végződő latin középkori női neveink rendszerébe illeszkedhetett be, a *Jolánta* így latinizálás eredménye. Az alakváltozatok elemzésével SLÍZ megállapítja, hogy a magyarba a franciából kerülhetett a név. Ezt támogatja, hogy az első magyar adat 1217-ből való, és II. András feleségére vonatkozik. A legkorábbi olyan adat, amely nem őt vagy lányát jelöli, az 1263-as *Iolanta*. A név Magyarországra tehát közvetlenül Flandriai Jolánta lánya révén került.

A magyar főnemesség névadási szokásai rendkívül hasonlítanak az uralkodóházak gyakorlatához – cél a családhoz tartozás és a politikai kapcsolatok kifejezése. Ugyanakkor nyilvánvalóan az egyes családok adataiból levont tanulságok nem feleltethetők meg a teljes valóságnak, de kiindulópontnak alkalmasak. A családok közti rokoni szálak felfejtése segítségével szolgálhat egyes nevek elterjedésének vizsgálatában. A családon belüli név hagyományozódására a nemzetségek névöröklési gyakorlatának megfigyelése szolgál alapul. SLÍZ a nemzetségek adatainak elemzése után fontos észrevételt tesz: nem jellemző a korábban általánosnak vélt tétel, azaz hogy a nemzetség névadójának nevét az utódok tiszteleti névadásal örököltik tovább. Szintén nem függ össze a nemzetség nagysága az egyénnév előfordulásának gyakoriságával. Emellett a nemzetségen belül nemcsak a névadó neve öröklődhet.

3.3. A 14. századi személyjelölő szerkezetek négyféle típust mutatnak (*filius*, *de + helynév*, *dictus*, *de genere*), míg a 16. századra a latinul lejegyzett egyénnevet mindenféle kiegészítő elem nélkül követi a magyar nyelvű megkülönböztető elem. Azaz a 14. századig még nem voltak családnévek, a 16. századra azonban már feltehető meglétük, ráadásul az egyénnév mellett álló elemek már következtetesen magyarul jelentkeznek, ami az élőszóbeli használatot tükrözi. Fontos következtetése a szerzőnek, hogy az eltérő forrástípusból származó névadatok nem feltétlenül vethetők össze, ráadásul a formai jegyek sem okvetlenül a valós névhasználatot tükrözik.

Ezért a valós névhasználat tetten éréséhez SLÍZ a latin nyelvű oklevelekből merített személyjelölő szerkezeteket összehasonlítja a német nyelvű oklevelek megkülönböztető elemekkel bővített névadataival, így elkerülhető az is, hogy a latin nyelv formai hatásait tükröző jelenségeket alapvetőnek tekintsük. Ugyanis fontos észrevétel, hogy a latin névkiegészítők (*filius, dictus* stb.) eltűnése összefügg a családnév megszületésével. Így a magyar hagyomány összehasonlítható a magyarországi német oklevélírás sajátosságaival, és megállapítható, hogy a német nyelvű oklevelek jobban követik az élő névhasználatot. A német minta alapján már a 14. században beszélhetnénk családnévrendszerről. Csak-hogy a magyar arisztokrácia körében nem általános még a 15. század első felében sem a családnévhasználat, ahogy erre egyazon személyek mind német, mind latin oklevélben megjelenő, különböző motivációs típusú rendszerbe tartozó említése alapján következtethetünk (azaz az öröklés még nem mutatható ki). Ezzel szemben a magyarországi német lakosság körében a 14. század végére, a 15. század elejére a családnévrendszer kiépülése előrehaladottabb állapotot mutat.

3.4. Végül a korszakban a személynevek fordításának gyakorlatát tekinti át a szerző, mivel a vulgáris nyelvekből a latin oklevélbe vagy más vulgáris nyelvű oklevélbe kerülés fordítástudományi kérdés is. Ez olyan szempont, amelynek alkalmazása ismét a szerző felkészültségét és problémaérzékenységét emeli ki. Ugyanis a német és cseh oklevelekre lényegesen kevesebb figyelem irányult a magyar történeti névkutatásban, de mint a német nyelvű oklevelek eddigi bevonásából is látható volt, hasznosíthatóságuk igen fontos, a vizsgálati terület is megkerülhetetlen. A magyar nyelvterületen élő németek hozták magukkal a saját névhasználati szokásaikat, amelyben a családnévrendszer kiépülése a magyar családnévelőzmények öröklődésére is kihatott, hiszen a városi polgárság jelentős részét német nyelvű népesség adta. Az idegenek névrendszere az őket körülvevő magyar lakosság névhasználatát is bizonyos mértékig befolyásolhatta.

Nem lehet megkerülni a scriptorok többnyelvűségének kérdését. A latin természetesen a kulturális kétnyelvűség szintjén kezelendő, de német anyanyelvűséget feltételezhetünk a magyarországi német városokból származó, illetve a bajor és osztrák területről érkező írnokok esetében is. A csehek jellemzően külföldiek voltak. Így a magyar mellett német és cseh forrásnyelvvvel kell számolni, míg célnyelvi szinten a latin, német és cseh jelentkezik. A fordításhoz e viszonylatokban legalább három nyelv ismerete szükséges, mivel a külföldről érkező scriptoroknak az érintettek nyelvén is tolmácsolniuk kellett a megfogalmazott oklevelet. Német vagy cseh írnokok okleveleiben olykor spontán kétnyelvűségre utaló fonetikus lejegyzett adatokat találunk. A magyarországi idegen ajkú scriptorok esetében feltételezhető alapszintű magyar nyelvismeret, ezért a fordítás nélkül átemelt magyar elemek nem feltétlenül a nyelvtudás hiányáról árulkodnak, hanem lehetnek tudatos átvittelek is. Egyénnevek esetében a behelyettesítés, helynévi eredetű megkülönböztető névelemek esetében a fordítás domináns jelenléte arra utal, hogy lehetett közös európai oklevélírási hagyomány is.

Fontos megállapítás az is, hogy a latin oklevelek a fordítási stratégiák történeti változásának vizsgálatára is alkalmasak. E vizsgálat eredménye, hogy feltűnő egységesülés ment végbe a 14. századi sokszínűséghez képest a 16. sz. elejére. Ez pedig a szerző szerint a családnév kialakulásának a következménye, vagyis a fordítástudományi módszerek szintén alkalmasak lehetnek a családnév kialakulási idejének kutatásához.

A névsorrend esetében eltérés mutatkozik. Míg a latin nyelvű oklevelekben ritkán, addig a cseh és német nyelvű oklevelekben a magyaros névsorrend gyakrabban mutakö-

zik meg, bizonyos német típusoknál alapvetőnek is számít. Ez az adott korban a nyelvek eltérő használati színtereiről tanúskodik. Névkontaktológiai vizsgálatokhoz az adott kor-szak anyaga csak korlátozott mértékben hasznosítható.

4. A magyar történeti névtudomány újabb kiváló kötete számos ponton kiegészíti a korábbi eredményeket, igazi súlya pedig az új módszertani szempontok példaértékű mikrofilológiai alkalmazásában jelentkezik. Így a sokféle elemzés között a névtan iránt minden érdeklődő talál olyan fejezetet, amelyet közvetlenül tud hasznosítani. A szerzőt dicséri az a tény is, hogy a könyv nemcsak a magyar szaktudósok számára készült: könnyen érthető stílusa és jól áttekinthető számos ábrája miatt egyaránt alkalmas ismeretterjesztésre. Ez utóbbi mellett az angol nyelvű tartalomjegyzékének és összefoglalójának köszönhetően a nemzetközi porondra is kilép a kötet. A műnek e két sajátossága kifejezetten követendő erény.

Hivatkozott irodalom

ÁSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár 1000–1301*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

MUnk. = LADÓ JÁNOS – BÍRÓ ÁGNES, *Magyar utónévkönyv*. Vince Kiadó, Budapest, 1998.

SLÍZ MARIANN 2011a. *Anjou-kori személynévtár 1301–1342*. Históriaantik, Budapest.

SLÍZ MARIANN 2011b. *Személynévadás az Anjou-korban*. Históriaantik, Budapest.

NÉMETH DÁNIEL

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

KÜLÖNFÉLÉK

Tízéves A Magyar Nyelv Múzeuma

2008. április 23-án nyílt meg Széphalmon, Kazinczy Ferenc sírjától és egykori lakóháza helyén álló emléksarnokától nem messze anyanyelvünk közgyűjteményi és közművelődési otthona: A Magyar Nyelv Múzeuma. Egy tizennégy éves álom vált ekkor valóra, hiszen 1994-ben, a Kazinczy Ferenc Társaság közgyűlésén hangzott el Pásztor Emiltől, az egri főiskola nyelvészétől a javaslat: építsenek a magyar nyelvnek egy múzeumot. A felvetés azt is hangsúlyozta, hogy az új intézmény ne csak kiállítóhely, hanem közösségi tér is legyen, programok, találkozások helyszíne. Ma, 2018-ban elmondhatjuk, hogy ez is megvalósult, hiszen a nyelv-múzeum egyedi küldetésű intézmény a hazai múzeumi és közművelődési rendszerben. Különleges összetettség jellemzi, egyszerre tölti be a közgyűjtemény, a kiállítóhely, a nemzeti emlékhely, a közösségi tér és a közművelődési (nyelv-művelődési) központ szerepét. A közművelődés Széphalmon az anyanyelv-pedagógia, az anyanyelvi nevelés (és ismeretterjesztés), a nyelvikultúra-művelés sajátos változatát